

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे संविधान निर्मितीत योगदान – एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप

प्रा . राजेंद्र घोरपडे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

अरविंदबाबू देशमुख महाविद्यालय

भारसिंगी , तह-नरखेड जि-नागपूर

सारांश

डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर हे आपल्या देशातील एक महान व्यक्तिमत्व आणि देश नायक मानले जातात . बालपणात अस्पृश्यतेमुळे त्यांच्या जीवनाचा मार्ग पूर्णपणे बदलला व त्यामुळे त्यांनी स्वतःला त्यावेळचे उच्चशिक्षित भारतीय नागरिक होण्यासाठी प्रेरित केले . भारतीय राज्यघटना तयार करण्यातही त्यांचे महत्त्वपूर्ण योगदान आहे . मागासवर्गीयांना न्याय, समानता आणि हक्क मिळवून देण्यासाठी त्यांनी आपले जीवन समर्पित केले . भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर ते दलित वर्गाचे नेते आणि सामाजिक अस्पृश्यता दूर करणारे प्रतिनिधी बनले . प्रस्तुत शोधनिबंधात डॉ . भीमराव आंबेडकर यांचे भारतीय संविधान निर्मितीत योगदान व त्यांचे विचार यावर प्रकाश टाकण्यात आलेला आहे .

प्रस्तावना :

भीमराव आंबेडकर हे एक समाजसुधारक, राजकारणी, अर्थशास्त्रज्ञ, वकील, लेखक, विचारवंत, तत्वज्ञ, खासदार, मंत्री आणि संविधान निर्माता अशा बहुविध व्यक्तिमत्त्वाचे व्यक्ति होते. त्यांच्या बहुआयामी व्यक्तिमत्त्वामुळे त्यांनी नुसते भारतात नाही तर जगातही आपल्या ज्ञानाची प्रकाशझोत टाकली. ते सामाजिक मानवतेसाठी प्रकाशाचे स्रोत बनले होते. त्यांनी लोकशाहीला जीवनशैली म्हणून महत्त्व दिले, अर्थात लोकशाहीचे महत्त्व केवळ राजकीय क्षेत्रातच नाही तर वैयक्तिक, सामाजिक आणि आर्थिक क्षेत्रातही आहे. स्वातंत्र्य चळवळीच्या वेळी प्रतिकूल परिस्थितीत समाजातील घृणा व अपमान सहन करणारे आणि भारतीय राज्यघटना बनविण्याचे मुख्य आधारस्तंभ, वंचित समाजातील निःशब्द नायक डॉ. भीमराव आंबेडकर यांचा जन्म 14 अप्रैल 1891 मध्ये झाला. आंबेडकरांचे वडील सैन्यात होते. त्यावेळी सैनिकांच्या मुलांसाठी शाळेत एक विशेष व्यवस्था होती या कारणास्तव आंबेडकरांचे शालेय शिक्षण सामान्य मार्गाने शक्य झाले. 1894 मध्ये रामजी सकपाल निवृत्त झाल्यानंतर हे कुटुंब सातारा येथे गेले आणि दोन वर्षांनंतर आंबेडकरांच्या आईचे निधन झाले. या अवघड परिस्थितीत रामजी सकपाल यांचे बलराम, आनंदराव आणि भीमराव आणि दोन मुली मंजुळा व तुलसा यापैकी फक्त तीन पुत्र टिकले. त्यांच्या भाऊ-बहिणींपैकी केवळ आंबेडकर शालेय परीक्षेत यशस्वी झाले आणि त्यानंतर त्यांना मोठ्या शाळेत जाणे शक्य झाले. त्यांनी एका ब्राह्मण शिक्षक महादेव आंबेडकर यांच्या आदेशानुसार सकपाल हे नाव काढून टाकले आणि आंबेडकर या नावाची जोड दिली जे "आंबवडे" या त्यांच्या गावच्या नावावर आधारित होते. रामजी सकपाल यांनी 1898 मध्ये पुन्हा लग्न केले आणि ते कुटुंबियांसह मुंबईत गेले. येथे आंबेडकर हे एल्फिन्स्टन रोडवर असलेल्या शासकीय हायस्कूलचे पहिले अस्पृश्य

विद्यार्थी झाले. अभ्यासामध्ये त्यांनी उत्कृष्ट कामगिरी करूनही त्यांच्यात होणाऱ्या भेदभावामुळे आंबेडकर सतत व्यथित होते. आंबेडकरांचे पूर्वज आणि त्यांचे वडील ब्रिटिश पूर्व भारतीय सैन्यात बराच काळ कार्यरत होते. आंबेडकर अस्पृश्य शाळांमध्ये गेले, आणि त्यांना शिक्षकांमार्फत विविध अवहेलना सहन कराव्या लागल्या. ते वर्गाबाहेर बसले राहत होते, ब्राह्मण आणि समाजातील उच्च वर्गापासून ते वेगळे राहत होते, त्यांना पाणी आणि त्या पाण्याच्या भांड्याला सुद्धा स्पर्श करण्याची परवानगी नव्हती. कारण असे मानले जात होते की असे केल्याने पाणी आणि पात्र दोन्ही दूषित होईल. एकदा ते बैलगाडीवर बसले तेव्हा त्यांना ढकलण्यात आले. त्यांना संस्कृत शिकायचे होते पण कोणीही शिकवायला तयार झाले नाही. एकदा पावसात, त्यांनी एका घराच्या भिंतीला चिकटून पावसापासून स्वतःचे रक्षण करण्यास सुरवात केली तेव्हा त्या घरमालकांनी त्यांना चिखलात ढकलले. या सगळ्या गोष्टींचे वर्णन त्यांनी 'लिहायचे तर पाणी नाही' या लेखनात केले आहे. आंबेडकर यांना सर्वत्र अलिप्तपणाचा आणि अपमानाचा सामना करावा लागला. त्यावेळी समाजात इतकी मोठी असमानता आणि जातीभेद होती की अस्पृश्य मुले ज्या शाळेत शिकत असत त्या शाळेतच त्यांना शिक्षण घ्यावे लागले. अशा मोठ्या अडचणी व अपमान सहन केल्यानंतर डॉ. आंबेडकर आपले शिक्षण पूर्ण करण्यात यशस्वी झाले. 1906 मध्ये आंबेडकरांचे लग्न रमाबाईशी झाले. 1907 मध्ये मॅट्रिकची परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यानंतर आंबेडकरांनी मुंबई युनिव्हर्सिटीमध्ये प्रवेश घेतला. त्यांच्या यशामुळे संपूर्ण समाजात आनंदाची लाट निर्माण झाली. 1912 मध्ये त्यांनी राज्यशास्त्र आणि अर्थशास्त्र विषयातील पदवी संपादन केली आणि बडोदा राज्य सरकारच्या नोकरीस मान्य केले. त्याच वर्षी त्यांच्या पत्नीने त्यांचा पहिला मुलगा यशवंत याला जन्म दिला. आंबेडकर आपल्या कुटूंबासमवेत बडोदाला गेले, पण लवकरच 2 फेब्रुवारी 1913 रोजी वडिलांच्या आजारामुळे त्यांना मुंबईला परत यावे लागले. वडिलांच्या मृत्यूनंतरही आंबेडकर अस्पृश्यतेविरुद्ध संघर्ष करत राहिले. जेव्हा आंबेडकर यांना भारत सरकारचा अधिनियम 1919 ची तयारी करण्यापूर्वी साऊथबरो समितीने भारताचा विद्वान म्हणून साक्ष देण्यासाठी बोलावले होते. या सुनावणीदरम्यान, आंबेडकर यांनी दलित आणि अन्य धार्मिक समुदायासाठी स्वतंत्र मतदार आणि आरक्षणाची मागणी केली. 1926 मध्ये ते मुंबई विधानपरिषदेचे नामित सदस्य झाले. 1927 मध्ये डॉ. आंबेडकर यांनी अस्पृश्यतेविरुद्ध व्यापक आंदोलन करण्याचा निर्णय घेतला. त्यांनी पूना करारांतर्गत वेगळ्या मतदार संघासाठी लढा दिला. ज्याने गांधीजींच्या भावना दुखावल्या. पण, शेवटी गांधीजींना आंबेडकरांच्या मागण्या मान्य करण्यास भाग पडावे लागले. आंबेडकरांचे राजकीय जीवन 1935 पासून सुरू झाले असे मानले जाते. आंबेडकरांच्या जीवनातल्या अनेक मोठ्या बदलांचा हाच काळ होता.

भारताची संविधान सभा :

20 नोव्हेंबर 1946 रोजी व्हायसरॉय यांनी सदस्यांना संविधान सभाच्या पहिल्या कार्यकाळात हजर राहण्याचे आमंत्रण पाठवले. अविभाजित भारतासाठी संविधान सभा 14 ऑगस्ट 1947 रोजी पहिल्यांदा बोलावण्यात आली होती आणि 14 ऑगस्ट 1947 रोजी विधानसभेचे वर्चस्व असलेल्या विभाजित भारताला 'डोमिनियन ऑफ इंडिया' असे नाव देण्यात आले होते. बंगाल, पंजाब, सिंध, उत्तर-पश्चिम फ्रंटियर प्रांत इत्यादींचे प्रतिनिधित्व करणारे सदस्य मतदार संघाचे सदस्य नव्हते. या प्रक्रियेमध्ये बाबासाहेब आंबेडकर यांचीही जागा बंगालमधून निवडून आल्यामुळे रिक्त झाली. त्यानंतर त्यांची मुंबईच्या कॉॅंग्रेस विधिमंडळ पक्षाने

निवड केली . मुस्लिम लीगने अंतरिम सरकारमध्ये प्रवेश केला पण त्यांनी आपले प्रतिनिधींना संविधानसभेवर पाठवले नाही . हा मंत्रिमंडळ योजनेचा अविभाज्य भाग होता . 9 डिसेंबर 1946 रोजी पंडित नेहरूंनी वस्तुनिष्ठ ठरावाचा प्रस्ताव दिला . डॉ . जयकर आणि डॉ . आंबेडकर यांच्या सल्ल्यानुसार बैठकीत मुस्लिम लीग आणि रियासत्यांचे प्रतिनिधी विधानसभेत येण्याचे थांबले . म्हणून, 22 जानेवारी 1947 रोजी वस्तुनिष्ठ ठराव मंजूर करण्यात आला . सभागृहातील घटनात्मक सल्लागार सर बी .एन . राव यांनी ऑक्टोबर 1947 मध्ये घटनेचा पहिला मसुदा तयार केला . यात 243 अनुच्छेद आणि 13 अनुसूची होते . 29 ऑगस्ट 1947 रोजी संविधान सभाने एक मसुदा समिती निवडली . मसुदा समितीने बनविलेल्या घटनेची निवड २१ फेब्रुवारी १९४८ रोजी समितीचे अध्यक्ष डॉ . भीमराव आंबेडकर यांनी संविधान सभा आणि त्या बाहेरच्या चर्चेचा आधार तयार केला . यात 315 अनुच्छेद आणि 8 अनुसूची होते . राज्यघटनेच्या मसुद्यासाठी एकूण 7635 घटना दुरुस्ती प्रस्तावित करण्यात आल्या, त्यापैकी 2478 घटना प्रत्यक्षात सभागृहात मांडल्या गेल्या होत्या .

डॉ . आंबेडकर यांचा संविधान निर्मितीत प्रवेश :

मे 1945 रोजी डॉ . आंबेडकर यांनी जाहीर घोषणा केली की 1935 चा कायदा पुरेसा असल्याने संविधान सभा घेण्याची गरज नाही . दुसऱ्या दिवशी त्यांनी संविधान सभा स्थापनेच्या प्रस्तावाला विरोध केला . त्यांनी संविधान सभेत काही नवीन कल्पना असलेले निवेदन दिले . संविधान सभासाठी निवडणुका घेण्यात आल्या तेव्हा डॉ . आंबेडकर मुस्लिम लीगच्या मदतीने बंगालमधून निवडून आले . त्यांच्या पक्षाला मुंबई विधानसभेत एकही जागा मिळाली नाही . त्यांचे सदस्यत्व फाळणीनंतर संपले . मग डॉ . राजेंद्र प्रसाद आणि सरदार पटेल, मुंबईचे मुख्यमंत्री बी.जी. खेर यांना लिहिले की डॉ . आंबेडकर यांना जयकर यांच्या राजीनाम्याने रिक्त केलेल्या जागेवर निवडले जावे . अशा प्रकारे ते 22 जुलै 1947 रोजी पुन्हा संविधान सभा सदस्य झाले . त्यांना मसुदा समितीचा सदस्य आणि नंतर अध्यक्ष म्हणून नेमण्यात आल्याने डॉ . साहेबांना आश्चर्य वाटले . समितीमध्ये प्रामुख्याने वकिलांचा समावेश होता . 2 ऑगस्ट, 1947 रोजी ही समिती स्थापन झाली आणि विधानसभा संमत झाली .

संविधान समितीचे गठन

24 जानेवारी 1950 रोजी संविधान सभेची अंतिम बैठक झाली व खालील प्रमाणे समितीचे गठन करण्यात आले होते .

समिती	सभापतींचे नाव
● प्रक्रिया नियम समिती	डॉ . राजेंद्र प्रसाद
● संचालन समिती	डॉ . राजेंद्र प्रसाद
● वित्त व कर्मचारी समिती	डॉ . राजेंद्र प्रसाद
● प्रत्यय-पत्र संबंधी समिति	अल्लादी कृष्णस्वामी अय्यर
● आवास समिति	बी . पट्टाभि सीतारमैय्या
● कार्य संचालन संबंधी समिति	के.एम. मुन्शी

● राष्ट्रीय ध्वज संबंधी तदर्थ समिति	डॉ. राजेन्द्र प्रसाद
● संविधान सभेच्या कामकाजाची समिती	जी.वी. मावलंकर
● राज्य संबंधी समिति	जवाहरलाल नेहरू
● मूलभूत हक्क, अल्पसंख्यांक सल्लागार समिती	वल्लभभाई पटेल,
● मूलभूत हक्कांची उपसमिती	जे.बी. कृपलानी
● ईशान्य सीमेवरील क्षेत्रे समिती	गोपीनाथ बारडोलोई
● अंशतः वगळलेले क्षेत्र समिती (आसाम वगळता)	ए.व्ही. ठक्कर
● संघराज्य समिती	जवाहरलाल नेहरू
● संघीय घटना समिती	जवाहरलाल नेहरू
● मसुदा समिती	डॉ.आंबेडकर

भारतीय राज्यघटनेची 12 अनुसूची

भारतीय घटनेत एकूण 12 अनुसूची आहेत, जे खालीलप्रमाणे आहेत-

- पहिली अनुसूची - 29 राज्ये आणि भारताच्या 7 केंद्रशासित प्रदेशांचा या अंतर्गत उल्लेख करण्यात आला आहे.
- दुसरी अनुसूची - यात भारतीय लोक संघाचे सभापती आणि उपसभापती, राष्ट्रपती, राज्यपाल, राज्यसभेचे अध्यक्ष आणि उपसभापती, विधानसभेचे सभापती आणि उपसभापती अशा भारतीय संघटनेच्या पदाधिकार्यांचा समावेश आहे. विधानपरिषदेचे अध्यक्ष व उपाध्यक्ष, सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालये आणि भारतीय न्यायाधीश यांचे न्यायाधीश, महालेखा परीक्षक, लेखापरीक्षक इत्यादी पगार, भत्ते आणि निवृत्तीवेतनाचा उल्लेख आहे.
- तिसरी अनुसूची - राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती, सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालयांच्या न्यायाधीशांसारख्या भारताच्या विविध अधिकार्यांचा शपथेचा उल्लेख आहे.
- चौथी अनुसूची - या अंतर्गत राज्यसभेतील राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांचे प्रतिनिधित्व दिले जाते.
- पाचवी अनुसूची - यामध्ये अनुसूचित विभाग आणि अनुसूचित जमातींचे प्रशासन आणि नियंत्रण याबद्दल नमूद आहे.
- सहावी अनुसूची- यात आसाम, मेघालय, त्रिपुरा आणि मिझोरम या राज्यांतील आदिवासींच्या प्रशासनासंबंधी तरतुदी आहेत.
- सातवी अनुसूची - याअंतर्गत केंद्र आणि राज्य यांच्यात शक्तींचे विभाजन दिले गेले आहे, त्याखालील खालीलप्रमाणे तीन याद्या आहेत-

१ संघ सूची - युनियन लिस्ट अंतर्गत 100 विषय आहेत, फक्त या केंद्रालाच या विषयांवर कायदे करण्याचे अधिकार आहेत, राज्यघटना अस्तित्वात येण्याच्या वेळी तेथे 97 विषय होते.

२. राज्य यादी - या यादीमध्ये 61 विषय आहेत, ज्यावर केवळ राज्याला कायदे करण्याचे अधिकार आहेत, परंतु राष्ट्रीय हिताशी संबंधित प्रकरणांमध्ये, कायदा केंद्राकडून लागू करता येईल. घटनेत 66 विषय होते.

३. समवर्ती यादी - त्याअंतर्गत 52 विषय आहेत, यावर केंद्र व राज्य दोघेही कायदे करू शकतात, परंतु कायद्याचा विषय समान असल्यास केंद्र सरकारने केलेला कायदा वैध आहे, राज्याने केलेला कायदा राज्यघटनेच्या अंमलबजावणीनंतर त्याचे 47 विषय होते.

- आठवी अनुसूची - यात भारतीय राज्यघटनेने मान्य केलेल्या 22 भाषांचा उल्लेख केला आहे. मूळ घटनेत 14 मान्यताप्राप्त भाषा होत्या. 2004 मध्ये मैताली, संथाली, डोगरी आणि बोडो या चार नवीन भाषांचा समावेश करण्यात आला.
- नववी अनुसूची - या अनुसूचीला प्रथम घटना दुरुस्ती अधिनियम 1951 ने जोडले होते, या वेळापत्रकात समाविष्ट विषयांना न्यायालयात आव्हान दिले जाऊ शकत नाही, परंतु कोणत्याही विषयाने मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन केल्यास सर्वोच्च न्यायालय या कायद्याचे पुनरावलोकन करू शकते, आतापर्यंत तेथे 283 आहेत नवव्या अनुसूचीतील कार्ये, ज्यात राज्य सरकारच्या मालमत्ता न्यायाधिकरणाचा उल्लेख प्रमुख आहे.
- दहावी अनुसूची - 52 व्या घटना दुरुस्ती अधिनियम 1985 ने मूळ घटनेत यास जोडले होते, या अनुसूचीमध्ये अवहेलना संबंधित कायद्याचा उल्लेख केला आहे.
- अकरावी अनुसूची - 73 व्या घटना दुरुस्ती अधिनियम 1992, ने मूळ घटनेत या वेळापत्रकात भर टाकली, हे वेळापत्रक पंचायती राजेशी संबंधित आहे, ज्यात पंचायती राज संबंधित 29 विषय आहेत.
- बारावी अनुसूची - 74 व्या घटना दुरुस्ती अधिनियम 1992, मध्ये मूळ घटनेत या वेळापत्रकात भर घालण्यात आली होती, त्यात शहरी भागातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांशी संबंधित 18 विषय आहेत.

संविधान निर्मितीत डॉ. आंबेडकर यांचे योगदान

राज्यघटनेच्या आराखड्यात आंबेडकरांचे अतुलनीय योगदान होते. त्यांनी खूप कमी वेळात (2 वर्षे, 11 महिने, 18 दिवस) राज्यघटना तयार करून आपली अनोखी प्रतिभा दाखविली. त्यांची प्रतिभा, शिक्षा व कायद्याचे ज्ञान इतके होते की काँग्रेस आणि गांधी यांच्यावर कडक टीका करूनही त्यांना काँग्रेसच्या नेतृत्वाखालील सरकारने देशातील पहिले कायदामंत्री म्हणून काम करण्यास आमंत्रित केले होते, जे त्यांनी स्वीकारले. 29 ऑगस्ट 1947 रोजी स्वतंत्र भारताची नवीन राज्यघटना तयार करण्यासाठी आंबेडकरांना संविधान मसुदा समितीच्या अध्यक्षपदी नियुक्त करण्यात आले. या कार्यात आंबेडकरांनी बौद्ध संघाच्या प्रारंभीच्या चालीरिती व इतर बौद्ध ग्रंथांचा अभ्यास उपयोगी ठरला. आंबेडकरांनी पाश्चात्य मॉडेलचा वापर घटनेच्या रूपात केला आहे जसे, ब्रिटिश, आयर्लंड, अमेरिका, कॅनडा आणि फ्रान्ससह विविध देशांच्या घटनात्मक तरतुदी घेतल्या गेल्या परंतु त्यांची भावना मात्र भारतीयच होती. भारतीय राज्यघटनेच्या निर्मितीच्या वेळी, त्यास 395 अनुच्छेद, 08 अनुसूची आणि 22 भागांमध्ये विभागले गेले होते, नंतर भारतीय राज्यघटना

448 अनुच्छेद, 12 अनुसूचि आणि 22 भागांमध्ये विभागली गेली आहे. अब्दुल कलाम, पंडित जवाहरलाल नेहरू, डॉ. राजेंद्र प्रसाद, डॉ. भीमराव आंबेडकर, सरदार वल्लभभाई पटेल हे संविधानसभेचे प्रमुख सदस्य होते. भारतीय राज्यघटना हिंदी व इंग्रजी भाषेत हाताने लिहिलेली होती. भारतीय राज्यघटना तयार करण्यासाठी सुमारे एक कोटी रुपये खर्च झाला. भारतीय राज्यघटनेत डॉ. राजेंद्र प्रसाद 11 डिसेंबर 1946 रोजी स्थायी अध्यक्ष म्हणून निवडले गेले. भारतीय राज्यघटना अस्तित्वात आल्यानंतरही त्यात 100 हून अधिक दुरुस्ती करण्यात आल्या आहे. भारतात, 26 नोव्हेंबर हा दिवस संविधान दिन म्हणून साजरा केला जातो. भारतीय राज्यघटनेत सरकारमधील अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये आणि नागरिकांचे हक्कदेखील देण्यात आले आहेत. आंबेडकर यांनी तयार केलेल्या घटनेत धार्मिक स्वातंत्र्य, अस्पृश्यता निर्मूलन आणि सर्व प्रकारच्या जातीय भेदभाव निर्मूलन यासह नागरिकांना व्यापक नागरी स्वातंत्र्य असणाऱ्या मजकूरात घटनात्मक हमी देण्यात आल्या आहेत. आंबेडकरांनी महिलांच्या समष्टि आर्थिक आणि सामाजिक अधिकारांचे समर्थन केले आणि तसेच नागरी सेवा, शाळा आणि महाविद्यालये सगळ्यांसाठी खुले केले. भारताच्या विवध नोकरीत अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातींसाठी आरक्षण व्यवस्था लागू करण्यासाठी असेंब्लीचे पाठबळ मिळवून दिले. दलित घटकांकरिता सामाजिक आणि आर्थिक असमानता आणि त्यांना प्रत्येक क्षेत्रात संधी उपलब्ध करून दिली. 26 नोव्हेंबर 1949 रोजी घटना समितीने राज्यघटनेचा अवलंब केला आणि 26 जानेवारी 1950 रोजी लोकशाही शासन प्रणालीद्वारे लागू करण्यात आले.

मूलभूत हक्क

भारतीय राज्यघटनेने भारतीय नागरिकांना सहा मूलभूत अधिकार दिले आहेत, ज्याचे वर्णन कलम १२ ते 35 दरम्यान आहे -

- समानतेचा अधिकार
- स्वातंत्र्याचा हक्क
- शोषणाविरुद्ध अधिकार
- धार्मिक स्वातंत्र्याचा हक्क
- संस्कृती आणि शिक्षणाशी संबंधित हक्क
- घटनात्मक उपायांचा हक्क

पूर्वी आमच्या राज्यघटनेला सात मूलभूत अधिकार होते, जे 1978 च्या 44 व्या घटना दुरुस्ती अंतर्गत काढले गेले. 'मालमत्तेचा हक्क' हा सातवा मूलभूत अधिकार होता.

निष्कर्ष

- देशाच्या स्वातंत्र्यानंतर बाबासाहेब पहिले कायदेमंत्री झाले आणि त्यांनी कायदेमंत्री म्हणूनही अनेक महत्त्वाची कामे केली. आंबेडकरांना भारतीय राज्यघटनेची जबाबदारी देण्यात आली. जिथे त्यांनी विशिष्ट प्रकाराच्या प्रत्येक जातीय दृष्टीने संविधान तयार केले.

- आंबेडकरांनी भारतीय संविधान 2 वर्षे 11 महिने आणि 18 दिवसांच्या परिश्रमांनी तयार केले .
- डॉ. भीमराव आंबेडकर यांनी भारतीय राज्यघटनेच्या उभारणीत महत्वाची भूमिका बजावली, म्हणूनच त्यांना 'राज्यघटनेचे निर्माता' म्हटले जाते.
- 26 जानेवारी 1950 रोजी घटना लागू करण्यात आली
- 1951 मध्ये 'हिंदू कोड बिल' हा मसुदा संसदेमध्ये थांबविल्यानंतर आंबेडकरांनी मंत्रिमंडळातून राजीनामा दिला. या मसुद्यात, उत्तराधिकार, विवाह आणि अर्थव्यवस्थेच्या कायद्यांमध्ये लैंगिक समानता बद्दल सांगण्यात आले होते.
- बाबासाहेबांनी आपले संपूर्ण आयुष्य समाजातील दलित, गरीब व वंचितांच्या हक्कांसाठी लढत व्यतीत केले. आयुष्यभर सामाजिक दुष्कर्म आणि अस्पृश्यतेविरुद्ध संघर्ष केला.
- असे म्हणतात की बाबासाहेबांना नऊ भाषांचे ज्ञान होते.
- त्यांनी देश-विदेशातील अनेक विद्यापीठातून एकूण 32 डिग्री संपादित केल्या.
- 1990 मध्ये त्यांना मरणोत्तर भारताचा सर्वोच्च नागरी सन्मान भारतरत्न देण्यात आला.

समारोप

डॉ. आंबेडकर हे न्यायाचे प्रेषक होते. दलित मानव कल्याण या मूलभूत तत्त्वाचा अवलंब करून, स्वतःत जागरूकता निर्माण करून ते समाजाचे प्रतिनिधी बनले. सत्य हे आहे की त्यांना पद, सत्ता, प्रसिद्धी इत्यादी गोष्टींमध्ये आसक्ती नव्हती. समाज कल्याणासाठी काम करणे हे त्यांनी आपले कर्तव्य समजले. मनुष्यात महान कृत्ये पार पाडण्यासाठी आत्मनिर्णय आणि आत्मविश्वास पूर्णपणे आवश्यक आहे. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या दीर्घ विचारसरणीतून जगण्याचे शिक्षण दिले. जो सर्वात जास्त विचार करतो, सर्वात जास्त अनुभवतो तोच सर्वोत्तम कार्य करतो. डॉ. भीमराव आंबेडकर यांची भूमिका भारत घडविण्यात अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. आयुष्यात सामाजिक जीवनात असलेल्या आव्हानांचा सामना करताना बाबा साहेबांनी भारत निर्मितीसाठी केलेले योगदान अनन्य आहे. राज्यघटना असो वा शिक्षण, राजकारण आणि सामाजिक क्षेत्रात त्यांनी केलेले प्रयत्न हे सगळे अतुलनीय आहेत. डॉ. आंबेडकर यांनी सामाजिक समतेसाठी केलेल्या प्रयत्नांचा परिणाम म्हणजे भारतातील मागासलेल्या, शोषित वर्गाला संविधानात समानतेचा घटनात्मक हक्क मिळवून दिला.

संदर्भ

- डॉ. भीमराव आंबेडकर – दलित जन उभार, बी.एम.एन. प्रकाशन, लखनौ
- आर. अग्रवाल – भारतीय संविधान का विकास, एस.चांद प्रकाशन, दिल्ली.
- डॉ. भीमराव आंबेडकर – राज्य एवं अल्पसंख्यांक दलित
- डॉ. भीमराव आंबेडकर – भारत मे जाती-प्रथा, शाहदरा दिल्ली.
- Dr.Ambedkar - The Indian Antiquity

